

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΟΜΑΔΑ

Από τὰ 1870 κ' ἐδῶθε ὡς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνα καὶ ἀκόμα κοντήτερα πρὸς ἐμᾶς, φανερά, χτυπητά, γνωρίζει ἓνα φούντωμα καινούριο ὁ ἀτομικισμὸς. Τὸν τρανεύουν χίλια αἴτια καὶ παίρνει χίλιες μορφές. Τὸ βασικὸ ὅμως αἴτιο μένει ἓνα. Εἶναι ἐκεῖνο πὺ τὸ βρίσκουμε καὶ στὸν Montaigne καὶ πὺ δὲν ἔπαψε νὰ δουλεύη τὸ νεότερο ἄνθρωπο, τὸ ρήγμα ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸ σεῖς, δυναμωμένο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ μορφή — τὸ λιμπεράλισμό — πὺ δίνει στὸ ἐγὼ μεγαλύτερες δυνατότητες γι' ἄπλωμα, ὅπου τὸ ἐγὼ ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ βάλῃ σύνορο καὶ ζυγὸ. Στὸ Nietzsche, στὸν Μπαρρές, στὸν Max Stirner, στὸν Κροπότκιν, στὸν Ρενάν, ἀργότερα στὸν Gide καὶ στὸν Προύστ, θὰ δοῦμε ὅλη τὴν ἀποθέωση τοῦ ἐγὼ. Σὲ μερικὸς μοιάζει νὰ εἶναι καὶ ὄριο — ἀξεπέραστο — καὶ ἴσως γιὰ τοῦτο, μὲς στοὺς ἴδιους αὐτοὺς, στὸν Μπαρρές λόγου χάρη, ἔρχονται καὶ οἱ ἀντιδράσεις, — ὀργανικὰ ξεδιπλώματα τοῦ ἀτομικισμοῦ, τὰ λένε οἱ ἴδιοι — τόσο βίαιες, ὄχι ὅμως καὶ ὅσο φαίνονται ἀληθινές.

Προβάλλουν καθαρὰ, ὅταν λίγο τοὺς ἀναλύσουμε ὅλους τούτους τοὺς ἐγωτισμοὺς τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνα, οἱ μεγάλες πηγές πὺ τοὺς γέννησαν καὶ τοὺς μέστωσαν καὶ μιὰ μιὰ χωριστὰ καὶ ἐκεῖνες πὺ στάθηκαν οἱ κυριότερες γιὰ τὸ πλάσιμο τοῦ καθέννα. Τὸ «culte du moi» τοῦ Μπαρρές, πὺ ἔκανε τόσο πάταγο γύρω στὰ 1890, στὰ χρόνια ἀκριβῶς μιᾶς ἄλλης ἐγωλατρίας, πνευματικότερης ὅμως, πὺ οὐσιαστικῆς, τοῦ συμβολισμοῦ, μοιάζει σὰν ἓνα μίγμα τοῦ ἐγωτισμοῦ τοῦ Goethe ἰδίως καὶ τοῦ Ρουσσώ, ὅπου μπήκε ὅμως σὰν σπουδαιότατο συστατικὸ καὶ τὸ σπάσιμο, γύρω στὰ 1870 — χρονολογίας καὶ ἀπὸ ἄλλες πλευρές, τόσο «σημαδιακῆς» γιὰ ἓνα Γάλλο — κάθε ἀξίας «ἀντικειμενικῆς», ὅλος ὁ πεσσιμισμὸς καὶ ὅλος ὁ νιχιλισμὸς τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνα.

Στὰ 1890, ἔγραφε ὁ Μπαρρές: «Ἡ ἠθικὴ μας, ἡ θρησκεία μας, τὸ αἶσθημα τοῦ ἔθνους, ὅλα τούτα γκρεμίστηκαν, δὲ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν κανόνες ζωῆς καὶ ὡς πὺ οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ μᾶς νὰ μᾶς ξαναφτιάσουνε βεβαιότητες, σωστὸ εἶναι νὰ κρατιόμαστε στὴ μόνῃ βεβαιότητητα, στὸ Ἐγὼ.» Σκοπὸ ἄς μὴν ἔχη ἄλλον τὸ ἐγὼ παρὰ μόνο τὸν ἑαυτὸ του. Ἐγὼ, ὄχι σὰ

σύνολο ἀπὸ ρυθμικὰ ἰσορροπημένες δυνάμεις, ὁ «πλέριος» ἄνθρωπος τοῦ Montaigne, ἀλλὰ προπάντων — κ' ἐδῶ ἀναφαίνεται ὅλη ἡ αἰσθησιαρχία τοῦ 18ου αἰῶνα, καὶ ἰδίως ὁ Ρουσσώ — σὰν αἰσθανόμενη ὄντοτητα καὶ σὰ δυνατότητα γιὰ αἴσθησι. Τὸ culte du moi εἶναι ἡ μεθοδικὴ καλλιέργεια μιᾶς εὐαισθησίας, ὅπου ὑποτάσσονται ὅλες οἱ ἀξίες, τὸ μάζεμα καὶ τὸ δυνάμωμα μιᾶς προσωπικότητας γύρω ἀπὸ μιὰν εὐαισθησία.⁽¹⁾ Καὶ ἡ ἐπισκόπηση ἡ μεθοδική⁽²⁾ ὅμως αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, τὸ ἄδραγμα μὲ τὸ νοῦ τοῦ ἐγὼ στὴν ἐνέργειά του. «Ὁ Sturel θέλει νὰ δράσῃ. Καὶ θέλει καὶ νὰ συγκινηθῇ. Καὶ θέλει καὶ νὰ ξέρῃ ὅτι εἶναι συγκινημένος». Νὰ αἰσθανόμαστε ὅσο γίνεται περισσότερο καὶ ν' ἀναλυόμαστε ὅσο γίνεται περισσότερο. Νὰ εἴμαστε καὶ ἀνοιχτομάτηδες καὶ φλογεροί.⁽³⁾

1. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ ἡ αἰσθηματοκρατία τοῦ Μπαρρές. Τὴ βρίσκουμε στὸ συμβολισμό, στὸ νεορομαντισμό, στὶς πὺ σημαντικὲς γαλλικὲς φιλοσοφικὲς διδασκαλίες τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνα, στὴν ἀντινοησιαρχία τοῦ Μπερξόν, πὺ τὸν ἴδιο καιρὸ τῆς «ἐγωκαλλιέργειας» τοῦ Μπαρρές, ἀρχίζει μὲ τὰ πρῶτα βιβλία του νὰ ποτίζει τὶς συνειδήσεις. «Ἡ νόση, λέει ὁ Μπαρρές, τὸ μικρὸ πρᾶμα στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἑαυτοῦ μας!» «Pro-fondément nous sommes des êtres affectifs». «Je n'aurai plus que l'intelligence, c'est-à-dire rien d'intéressant.»

Τὸ ἐγὼ γιὰ τὸν Μπαρρές, εἶναι ὅ,τι ἔμφυτο ἔχουμε («l'innéité»), «ἡ δόξα μὲς πὺ μᾶς κάνει νὰ ἐνεργήσουμε πρὶν τὴ συλλογιστοῦμε», οἱ ὑποσυνειδητές ἡ προσυνειδησιακές μᾶς ροπές, στὸ βάθος δηλαδή, ἡ «ἰδιαίτερη μορφή» καθὼς τὴ λέει ὁ προτεστάντης Ρουσσώ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν, στὸ σχολεῖο, στὴν κοινωνία, σὲ ὅλη τὴν ζωὴ, κάθε ἀτομο πρέπει νὰ κυβερνιέται. Ἀργότερα ὡστόσο, καὶ συγκεκριμένα ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ θανάτο του, στὰ 1923, σὲ μιὰ συνέντευξη («Φιλολογικὰ Νέα») ὁ Μπαρρές σημειώνει τὸν κίνδυνο πὺ ἐνέχει «un tel contact de fantaisie avec l'animalité, le primitif, l'irrationnel.» Τὸ primitif, τὸ irrationnel ἦταν τώρα, γιὰ τὸν Μπαρρές, μιὰ διάχυση, ἡ πὺ γοητευτικὴ, γιὰ τοῦτο καὶ ἡ πὺ διεισδυτικὴ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, τῆς γερμανικῆς ψυχῆς στὴ Γαλλία, κάτι κακὸ λοιπὸν, κάτι ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν «εὐαισθησία», γιὰ τὴν προσωπικότητα τῆς Γαλλίας. Ἦταν ὁ ὄσκριος τοῦ δαίμονα Μπελφεγκόρ (τῆς αἰσθητῆ καὶ αἰσθηματοκρατίας) πὺ τὸν εἶχε κι αὐτὸν τόσο βαθιὰ ποτίσει στὰ νιάτα του καὶ πὺ τὸν εἶχε πρωτοπολεμήσει, ὅταν ἔπαψε νὰ εἶναι «ὁ ἐχθρὸς τῶν νόμων», στὸ πρόσωπο τοῦ δασκάλου καὶ πολιτικοῦ του ἀτίπαλου ὕστερα, καντιανοῦ Μπουτεγιέ. Ὁσκριὸς προτεστάντικος, ἀφοῦ καὶ στὸν Κάντ τὸν εἶχε μεταγγίσει ὁ προτεστάντης Ρουσσώ.

2. «... Et cette clairvoyance ne nous apporte aucune tristesse, car c'est un plaisir parfait que d'être perpétuellement curieux avec méthode» («Huit jours chez M. Kenan»).

3. Τὴν ἐνταση σὰν ἀξία βασικὴ, πρώτη τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴ βρίσκουμε καὶ στὸν Μπαρρές. Εἶναι ἓνα ἀπὸ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

Ο μπαρρεζιανός έγωτιστής αυτό είναι. Είναι εκείνος που ζή και πλάθει τον εαυτό του σύμφωνα με τις πιο βαθιές ροπές της ψυχής του, χωρίς ν' ανέχεται καμιά έξωτερική πίεση, που κατέχει την τέχνη να δίνει το πιο πλέριο νόημα στη λέξη ύπαρχω. Για τον όποιον το έγω, όπως και για το γερμανό υποκειμενικό φιλόσοφο, και για το ρομαντικό ποιητή, όπως και για το Montaigne, είναι ή αρχή και το τέλος του κόσμου. «Το έγω, νά ή μόνη πραγματικότητα. Έγω δημιουργώ τον κόσμο». «...Νά προστατέψουμε το έγω μας και ύστερα νά το πλατύνουμε τόσο ώστε νά περιλάβη το πάν...» «Είτε κοινός είτε διαλεχτός κάθε άνθρωπος έξω από μένα είναι βάρβαρος». Και ξένα, πειστικά, βλαβερά για το έγω, όλα τά δημιουργήματα, και τά πιο πολύτιμα και τά πιο ιερά του πολιτισμού μας, όσο δέ θρέφουν και δέν πλουτίζουν, όσο μάχονται το έγω.

Ο Μπαρρές είναι κιόλας ο έγωτισμός του καιρού μας. Σπρωγμένον ακόμα—αν μπορή τουτό νά γίνη—πιο πέρα, στα έσχατα, θά τον βρούμε τον έγωτισμό τουτόν στον André Gide και στον Προύστ, οι δυο αυτοί τρανοί συγγραφείς, και τώρα, μετά το δεύτερο Πόλεμο, δραματικότερα, με πορεία και σύγκρουση διαλεκτική ο Gide, χωρίς διαλεκτική σύγκρουση ο Προύστ, εξακολουθούν νά εκφράζουν σε ό,τι πιο θετικό έχει, βεβαιωτικόν—πίστη, έμμονή στο άτομο, έξαρση του ατόμου—και πλέριο, τον έγωτισμό. Ο Gide, καμιά δεκαριά χρόνια νεότερος από τον Μπαρρές, παίρνει τά πρώτα συστατικά του έγωτισμού του από κεί που τά πήρε και ο Μπαρρές, διαμορφώνει τον έγωτισμό του εκεί που τον διαμόρφωσε και ο Μπαρρές, στο κλίμα του ρενανικού διλητταντισμού, του συμβολισμού, του πεσσιμισμού. Και μάλιστα, μ' όλο που ο μεγάλος και πιστός αυ-

τός φίλος του Montaigne, που θ' αυτοβιογραφηθή και θ' αυτοσκοπηθή με όση ήδονή και μ' όση έπιμονή και ο Montaigne, ήρθε, μιá - δυο φορές, σε βέβαιη αντίθεση με τον Μπαρρές (όταν ο Μπαρρές άρνήθηκε, έδειξε ότι άρνιέται τον έγωτισμό) και μίλησε, με φανερή περιφρόνηση, για την πολυλειψή του παιδεία, ο έγωτισμός του ώστόσο σε μερικά πολυ κεντρικά σημεία εφάπτεται, ίσως και νά ταυτίζεται με τον έγωτισμό του Μπαρρές, όπως εξαφνα στο σεβασμό άκέραιου του είναι μας και στην προσδοχή και στην πραγμάτωσή του⁽¹⁾ στο μίσος για κάθε περιορισμό, δηλαδή για κάθε «έκλογή», (me définir, c'est - à - dire me limiter. «Υπό το βλέμμα των Βαρβάρων»), που είναι όλη ή ατομιστική, όλη σκέτα νέα ή ήθικη του Gide. Άλλά βέβαια, πίσω και από τον Gide και από τον Μπαρρές, βρίσκεται ο Ρενάν, άκούραστος—και τόσο γοητευτικός και τόσο φαρμακερός—κήρυκας, στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, του πιο άκρατου—ξετραχειλισμένου—έγωτισμού.

Μας φανέρωσε ο Gide το πρωταρχικό αίτιο, εκείνο που και μόνο θ' άρκουσε για νά τον κάνη έγωτιστή. Είναι το ίδιο που βρίσκουμε στην άφετηρία όλων των έγωτισμών, ένας τραυματισμός ψυχικός, το «froissement» του Μπαρρές, συστατικό πολυτιμότητα, για ένα έγωτιστή, γιατί τον κάνει νά κατεβαίνει στα βάθη του, ν' αναζητή και νά βρίσκη τον πιο άληθινό του εαυτό. Ο τραυματισμός που αναγκάζει τον Gide «πρόωρα άηδιασμένος από την πραγματικότητα» (Massis) ν' αναδιπλωθή στο έγω του, και «περιχαρακωμένος εκεί μέσα και άπολαμβάνοντας το έγω του, νά έκδικηθή για όλους τους ζυγούς» (Ρενάν), είναι οι κανόνες σύμφωνα με τους όποιους τον συνήθισαν από παιδάκι νά ζή. Κανόνες όπου δέ βρήκε παρά «ένα άνυπόφορο άπαρνημό του εαυτού του». Αυτός ο άπαρνημός, λέει ο Massis, τον έστρεψε πιο βίαια στην αγάπη και στην έξαρση εκείνου άκριβώς που οι κανόνες καταδίκάζαν τόσο άυστηρά, τον έκαναν νά έκτελέση—νά βάλη τους ήρωές του, (όχι μόνο τους ήρωές του) νά έκτελέσουν «τις επικίνδυνες και άπαγορευμένες κινήσεις». Είναι ο προτεσταντισμός του Gide και ή άποτίναξή του και όλη ύστερα ή προσπάθειά του, ή τόσο δραματική, νά συνταιριάση τον προτεσταντισμό με τον έγωτισμό, και με το θερμό, άδέσμευτο και ολοκληρωτικό—αισθησιακό και ψυχικό,—έρωτα της ζωής.

Θά στραφή λοιπόν στο έγω του ο Gide, δηλαδή προπάντων, σε ό,τι πιο «γυμνό» και «καθαρό», σε ό,τι πιο «υπόγειο» έχουμε μέσα μας, θά γίνη, όπως και ο Montaigne, αλλά με άλλο τρόπο, ένας άκούραστος έρευνητής του εαυτού του και δέ θά δεχτή κα-

τά κεντρικά και πιο αγαπητά του μοτίβα. «La tiédeur, le pire des maux». «Δέν είμαστε εύτυχισμένοι παρά μόνο στην έξαρση». Την έξαρση θά τη ζητήσουμε στο κάθε τι που βάζει μέσα μας ταραχή και πάθος, στις πιο βίαιες αντίθέσεις («frénésie et glace»), ακόμα και στις ιδέες. «Peu importe le fond des doctrines, c'est l' élan que je goûte». «Οι ιδέες σας, οι ιδέες σας! Άλλ' από κάτω τι υπάρχει; Η δίψα σας!» Την Ίσπανία την αγαπά τόσο πολυ γιατί είναι «le pays le plus effréné du monde» το χαρακτηριστικό της είναι νά πυρακτώνη τά αισθήματα. Την έξαρση, στην ανάγκη, θά την προκαλέσουμε και θεληματικά. υπάρχει γι' αυτό τρόπος, «le machinisme moral», που τον δίδαξαν στον Μπαρρές τά «Exercitia Spiritualia» του αρχιεπισκόπου Λογιόλα. Περιστό νά θυμίσω εδώ, ότι για κάθε ρομαντικό, του 1830 όσο και του 1890, πρώτη αξία του ψυχικού βίου είναι ή ένταση. Άλλά και ένας προρομαντικός, ο Champfort, είχε ήδη πεί, κατά τά χρόνια της Γαλλικής Έπανάστασης: «Οι φλογεροί ζούν, οι λογικοί ύπαρχουν.» («Les raisonnables auront duré, les passionnés auront vécu») Όσο για τους συγγραφείς γενικά που τοποθετούν στην ένταση την αξία της ζωής είναι άπειροι, από τον Ούναμουντ ως το δικό μας τον Ίωνα Δραγούμη και όλους τους άλλους «μπαρρεζιανούς», ξένους και Έλληνες. Ο Δραγούμης πιστεύει ότι οι έξαιρετικοί άνθρωποι διαφέρουν από τους κοινούς μόνο κατά την ένταση της ζωής, (της ψυχής, του χαρακτήρα ή énergie του Στέντάλ).

1. Πρέπει νά σεβαστώ ό,τι υπάρχει μέσα μου, πρέπει το κάθε τι νάρθη άκέραιο στο φώς—il ne convient pas que rien avorte («Ένας έλεύθερος άνθρωπος», αρχή).

μιά πίεση, θά διεκδικήση τὸ δικαίωμα νὰ ζῆ σύμφωνα μὲ τὴ φύση του, σύμφωνα μὲ ὅ,τι τιὸ μόνιμο καὶ ἀψεύτιστο ἔβαλε μέσα του ἡ φύση καὶ μὲ ὅ,τι πιὸ γνήσιο μπορεῖ κάθε στιγμὴ μέσα του νὰ προβάλλῃ.

Μ’ ἀλλὰ λόγια, στὸν ἐγωτισμὸ, θά θεμελιώσῃ καὶ ὁ Gide τὴν ἠθική του, — ὅλη τὴν ἠθική του. Ἐγωτισμὸ πιὸ ἄκρατο καὶ ἀπὸ τὴν ἐγωλατρεία τοῦ Μπαρρές, ἀφοῦ θά φτάσῃ νὰ κηρύξῃ ὁ Gide σὰν τὴν κατ’ ἐξοχὴν ἐγωτιστικὴ στάση, κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν αἰώνιο μετεωρισμὸ τοῦ σκεπτικοῦ, τὴν αἰώνια «διαθεσιμότητα», «la totalité des possibles à un moment donné»⁽¹⁾ τέτοια ποὺ τὸ ἐγὼ νὰ μένη ὀλάκερο κάθε στιγμὴ ἔτοιμο γιὰ ὅλες τὶς δυνατότητες, ἀκριβῶς δυνατότητα διαρκῆς καὶ ποτὲ ἐκλογῆ, «πράξη», ἀφοῦ ἡ ἐκλογὴ μᾶς βγάζει ἀπὸ τὸ ὄλο⁽²⁾, ἀπὸ τὸ ἀπεριόριστο, μᾶς κλείνει στὸ ἓνα, καὶ ἄρα μᾶς φτῶχαινε. Ἡ ἀνάγκη νὰ διαλέξω στάθηκε — πάντοτε — ἀνυπόφορη γιὰ μένα — τὸ νὰ διαλέξω μού φαινότανε ὄχι τόσο διάλεγμα ὅσο ἀποκλεισμὸς ἐκείνου ποὺ δὲ διάλεξα». «Ὅ,τι μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ, ἄς ὑπάρξῃ!» νὰ ὁ μοναδικὸς νόμος. Τίποτε ἀπὸ ὅ,τι ὑπάρχει μέσα μας δὲν πρέπει «ν’ ἀναβληθῆ» (νὰ μὴν πραγματοποιῆ). «Πρέπει ὅλα νὰ τὰ δεχτοῦμε καὶ νὰ ὑπακούσουμε σ’ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ λατρέψουμε». «Πρέπει νὰ εἴμαστε χωρὶς νόμους γιὰ νὰ βροῦμε τὸν καινούριο τὸ νόμο! ὦ λύτρωση! ὦ ἐλευθερία! ὦς ὅπου μπορεῖ ὁ πόθος μου ν’ ἀπλωθῆ, θά πάω ὡς ἐκεῖ» («Νέες Γῆϊνες Τροφές»)⁽³⁾.

Στὸν Μπαρρές ὁ ἐγωτισμὸς εἶναι θεωρία καὶ κήρυγμα, στὸν Gide θεωρία καὶ πράξη· στὸν Προύστ εἶναι μόνον πράξη, δημιουργία ἐγωτιστικῆ. Ὁ Προύστ ἐρευνᾷ τὸ ἐγὼ του καὶ προσπαθεῖ νὰ καταγράψῃ ὅσο γίνεται πιὸ πιστά, μὲ τὸν ψυχρὸ καὶ ἀλάθευτο τρόπο τοῦ ἐπιστήμονα, ἐκεῖνα ποὺ τοῦ ξεσκεπάζει ἡ ἐρευνά του. Ἐρευνᾷ ὅμως τὸ ἐγὼ του ὡς τὰ ἔσχατα βάθη, ὡς τὰ πιὸ θολὰ του ἀναδιπλώματα, γιὰτὶ ξέρεي, καθὼς καὶ ὁ Montaigne, τί τέρας καὶ θαῦμα παράξενο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὄλο καὶ πιὸ ἀκατανόητος ὅσο τὸν μελετοῦμε. Ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ, πάλι καθὼς ὁ Montaigne, δὲν ξεχνᾷ καὶ ὁ Προύστ ὅτι ἐρευνῶντας τὸ δικό του τὸ ἐγὼ ἐρευνᾷ τὸ ἀνθρώπινο ἐγὼ, ἀφοῦ «σὲ κάθε ἄνθρωπο ὑπάρχει ἀκέρια ἢ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου».

Τὸ παλιὸ ὄργανο γιὰ τὸ ἀπόχτημα τῆς γνώσης — ἡ ἀμφιβολία — εἶναι τὸ ὄργανο

του. Ὁ μεθοδικὸς καὶ ἀκούραστος αὐτὸς θεωρὸς τοῦ ἐαυτοῦ του εἶναι κ’ ἓνας μεθοδικὸς δὺσπιστος. ἔχει «Je génie du soupçon» ἐντονότατο, ὄχι μόνον σὰν ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ σὰν μελετητῆς τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ τίποτε δὲν πηγαίνει ἀπλᾶ ἀφοῦ (γιὰ νὰ θυμηθῶ τὸν Πασκάλ) καὶ τίποτε δὲν μᾶς προσφέρεται ἀπλᾶ, προπάντων στὸ ἀνθρώπινο ἐγὼ, τόσο ἐρευνημένο καὶ τόσο σκοτεινὸ πάντα, καὶ ὅπου πρέπει ν’ ἀναμερίσῃ τὰ πρῶτα καὶ τὰ δευτέρτα στρώματα, καὶ νὰ κατέβῃ στὸ «ὑπόγειο», ἂν θέλῃς κάτι νὰ πιάσῃ. Στὸ ὑπόγειο τοῦτο, ἐκεῖ ὅπου βρίσκονται οἱ ρίζες μας, ὅπου κυλᾷ ἀκατάπαυστα, πρὸς τὰ δῶ, πρὸς τὰ κεῖ, μαζί πρὸς τὰ δῶ καὶ πρὸς τὰ κεῖ καὶ πρὸς χίλιες ἄλλες μεριές, τὸ ρευστὸ καὶ ἄπιαστο πράμα ποὺ τὸ λέμε ψυχὴ, κατεβαίνει ὁ Προύστ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὸ ἐγὼ του καὶ μέσ’ ἀπὸ τὸ ἐγὼ του, τὸν ἄνθρωπο.

Ἔτσι, ὅ,τι μᾶς λέει γιὰ τὴν μνήμη καὶ γιὰ τὶς «ἐναλλαγές τῆς καρδιάς» γιὰ τὴν ἐπιθυμία, γιὰ τὸν ἔρωτα, γιὰ τὸν πόνο, γιὰ τὴ φθορὰ τῶν αἰσθημάτων μας, καὶ τῶν πιὸ ἰσχυρῶν, γιὰ ὄλο τὸν ψυχικὸ βίον μας, τὸν τόσο ἀγνοημένο, τόσο καταχωνιασμένον κάτω ἀπὸ τὴ «σύμβαση» καὶ τὶς λαθεμένες μας ιδέες, καὶ τὶς χοντροκομμένες μας λέξεις, καὶ γιὰ τὸ βίον τὸν κοινωνικὸ, ἀκόμα πιὸ ψεύτικον, ἀφοῦ τὸ ξεχωριστὸ ψέμμα ποὺ εἶναι τὸ κάθε ἐγὼ, ὅταν ἔρθῃ σ’ ἐπαφὴ μὲ τ’ ἄλλα ἐγὼ, γεννᾷ ἓνα ἀκόμα μεγαλειότερο (καὶ ἴσως καὶ νέο, ξεχωριστὸ) ψέμμα, ἀπὸ τέτοιες καταβυθίσεις, στὰ πιὸ θολὰ, στὰ πιὸ σκοτεινὰ, στὰ πιὸ ἀνεξιχνίαστα γιὰ τὸ νοῦ στρώματα τοῦ ἐγὼ του, πηγάζει. Τὸ ἐγὼ του γιὰ τὸν Προύστ (πρωτίστως τὸ δικό του, τὸ ἔχει πιὸ πρόχειρο καὶ τὸ κατέχει καλλίτερα) εἶναι ἓνα ἀνεξάντλητο (καὶ πόσο μαγνητικὸ!) πεδίο πειραματισμοῦ, δηλαδὴ γνώσης. Μὲ πάθος — ἀλκοολικοῦ — ἀλλὰ καὶ μὲ μιὰ παράξενη ἀταραξία, σχεδὸν ὄχι ἀνθρώπινη, ἀταραξία «ζῶου γνωστικοῦ», ἀναμερίζοντας κάθε τί ποὺ ἔρχεται νὰ θαμπώσῃ τὴ ματιά του, σκύβει σὲ ὅ,τι γίνεται μέσα του, καὶ τὸ πιὸ (φαινομενικὰ) ἀσήμαντο, σπρώχνει τὸ τρυπάνι του ὄλο καὶ πιὸ βαθιά, σκαλίζει καὶ λιανίζει, γιὰ ν’ ἀδράξῃ καθαρὸ, ὅπως ξετυλίγεται μέσα του, καὶ ἀκέραιο, τὸ ψυχικὸ γεγονός, δηλαδὴ νὰ γνωρίσῃ. Αὐτὴ τὴ γνώση θά τὴν ἀναγάγῃ, θά προσπαθῆσῃ νὰ τὴν ἀναγάγῃ σὲ νόμους τοῦ ψυχικοῦ μας βίου ὁ Προύστ. Εἶναι ἡ ψυχολογική του εἰσφορά, ἡ εἰσφορά του γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, πλούσια ὅσο κανενὸς ἄλλου συγγραφέα τῆς ἐποχῆς μας, μιὰ ἀπὸ τὶς πλουσιότερες σὲ ὄλους τοὺς καιροὺς καὶ ἡ πιὸ ἴσαμε τώρα «ἀκράια».

* *

Ἄς σταματήσουμε στὸν Προύστ. Τεχνητὸ ἢ ὄχι εἶναι ἓνα τέρμα. Ὁ «τυπικὸς» αὐτὸς ἐγωτιστῆς, ποὺ ἔσπρωξε τὴν ἀνάλυση καὶ

1 «... Ma clairvoyance qui est en somme le sentiment de la totalité» (ὁ Ζὰκ Ριβιέρ στὸν Ἀλαίν Φουρνιέ. Ἀλληλογρ. 1905 - 1914. Τόμος 1ος)

2. Ἀπὸ τὴν δυνατότητα νὰ εἴμαστε, κατὰ τὸ λόγο τοῦ Montaigne, ψυχῆς οἰκουμενικῆς, ἔτοιμες γιὰ ὅλα, πλείριοι ἄνθρωποι.

3. Νὰ ἔχῃ κανεὶς σκοπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγὼ του, λέει ὁ Ἐδουάρδος, στοὺς «Παραχαράκτες». «Εἶναι καλὸ ν’ ἀκολουθῆ κανεὶς τὴν κλίση του, ἀρκεῖ ν’ ἀνεβαίνη». Αὐτὸ τὸ «ν’ ἀνεβαίνη», ρητὰ τουλάχιστον, δὲν τὸ συγχουσταντοῦμε στὸν Gide. Πλάγια ὅμως τὸ ἐξυπακούει, τὸ δείχνει ὄλο τὸ ἔργο του.

την αυτοανάλυση ως τὰ ἔσχατα, τελειώνει τὸν ἄκρατο ὑποκειμενισμό τοῦ 19ου αἰώνα, τόσο ἄκρατον, ἴσως καὶ γιατί τὸ ἐγώ, σὲ ὄλο τοῦτο τὸν αἰώνα, νοιώθει ὅτι δίνει τίς ὑστερες μάχες τοῦ ἐναντία στις μεγάλες — φοβερές — ἀπρόσωπες δυνάμεις, πού ὄλο καὶ τὸ στριμώχνουν καὶ πᾶν νὰ τὸ ἀφανίσουν. Ὁ αἰώνας μας, ὁ εἰκοστός, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ ἀκόμα, καὶ ὄλο καὶ περισσότερο, ὅσο προχωρεῖ, μοιάζει νὰ ἔχη ἓνα ἐντελὸς ἄλλο γνῶρισμα βασικό, τὸν «ὀμαδισμό». Ἡ σῶστότερα, μοίρα τοῦ αἰώνα μας μοιάζει νὰ εἶναι τὸ συνταίριασμα, ὀργανικό, καὶ ὄχι βιασμένο καὶ ξώπετσο πιά, τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ σεις.

Ἀκριβῶς ὁμως ἐπειδὴ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος — αὐτὸς πού βγαίνει καταματωμένος ἀπὸ τὸ νέο τρομερὸ Πόλεμο — ἐνοιωσε ὅτι στήν ἰσορρόπηση ἀτόμου καὶ ὀμάδας πυκνώνονται ὄλα τοῦ τὰ προβλήματα καὶ ὅτι χωρὶς λύση οὐσιαστικῆ καὶ αὐτοῦ τοῦ προβλήματος θὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ παραδαρμός του, τὸ πρόβλημα - σύνοψη, τὸ πρόβλημα - κέντρο συνάντησης τοῦτο ἔχει, γιὰ ὄσους δὲ θέλουν νὰ τὸ ἀντικρῦζουν μέσ' ἀπὸ μιά εὐκολη καὶ ρηχὴ δογματικὴ σκοπιὰ, τέτοια ὀξύτητα, βρίσκεται σὸ ἄκρο θάλεγεσ σημείο τῆς ἐντασης του, ἐκεῖ ὄπου μπορεῖ νὰ προβάλλῃ τὸ θαῦμα ἢ ἄξαφνα ὄλα νὰ σωριαστοῦν. Γιατί τὸ ἐγώ, καὶ ἢ στάση τοῦ ἐγώ ἀντικρῦσὶ τὴν ὀμάδα καὶ ἢ θέση του μέσ στήν ὀμάδα, (τὸ ἐγώ καὶ οἱ ἄλλες πραγματικότητες), εἶναι ὄλο σχεδὸν τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπινου «εἶναι».

Ἄλοῖμονο! ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, τί ἀπόκριση νὰ δώσῃ, ὄχι ὑπαγορευμένη ἀπὸ τίς ὀρθοδοξίες, αὐτὴν ἢ ἐκείνην, πού μῆτε τὸν ὀρθόδοξο ἀναπαύουν μῆτε τοὺς ἄλλους πάντοτε ξεγελοῦν, ἢ σὰ «φυσικό» ἄτομο, παθητικὰ ἀφημένο στήν ἀσύστατη ροὴ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν περιστατικῶν, ἄλλὰ θετικῆ, τέτοια πού νὰ βγαίνῃ ἀπὸ ψυχὴ «οἰκοδομημένη», προσανατολισμένη, ἀπὸ μιά ὀντότητα ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ, σὸ βαρύτατο, πού δὲν ἀναμερίζεται, πού θέσ δὲ θέσ θὰ λογαριασθῆς μαζί του, πρόβλημα τοῦ εἶναι; Ἄδράχνοντας ἓνα πλῆθος ἀλήθειες, χεροπιαστές, μετρητές, μῆ μπορώντας ὄμως ν' ἀδράξῃ τὴν ἀλήθεια, τὴν πῶ δυσκολοἀπόχτητη (πού δὲν τὴν πιάνει τὸ χέρι καὶ πού δὲν τὴ μετρά) καὶ πού ὄλο ὄταν τὴν ἀποχτήσῃ τότε καὶ ζῆς, ἄπιστος μὰ καὶ φρυμένος ἀπὸ τὴ δίψα τῆς πίστες καὶ πού τὸ ξέρει καλὰ — ἄλλὰ πού νὰ τὸ πάρῃ ἀπόφαση! — ὄτι δὲ θὰ πιστέψῃ, καὶ γιὰ τοῦτο ἴσως ἀπιθωμένος στὴ Στιγμὴ σὰ στὴ μόνῃ πραγματικότητά, καὶ γιὰ τοῦτο λιμασμένος τόσο γιὰ ὄλη καὶ τόσο γρήγορα ὄμως φτασμένος σὸ ὄνορο τῆς ὄλης, παντοῦ ἀβόλευτος, ἀγγουσεμένος, γιὰτί τὸ πνεῦμα κ' ἢ ψυχὴ δὲν ἀκουμποῦν πουθενὰ στερεὰ, σκεπτικὸς καὶ μετέωρος μπροστὰ σὸ κάθε τί, γιὰτί τὸ ἄραγμα, κάθε ἄραγμα, δὲν τὸ παραλλάζει ἀπὸ θάνατο, σ' ἀμάχη ἀδιάκοπη μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ μὲ τοὺς ἄλλους, καὶ

πὰρα κάθε ἄλλος βαθεῖα πεσμένος σὸ βάραθρο τοῦ μηδενισμού καὶ ὄμως πὰρα κάθε ἄλλος ἐξαλλὰ τεντωμένος ἀπὸ κεῖ μέσα πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὴ δρᾶση καὶ τὴ γνῶση καὶ τὴ χαρὰ, τί ἀπόκριση νὰ δώσῃ, καὶ πῶς νὰ δώσῃ ὁ ἄμοιρος σημερινὸς ἄνθρωπος ἀπόκριση σίγουρη, γερὴ, πού νὰ τὸν ἀναπαύῃ πραγματικὰ σὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι;

Δὲν ἀκούσαμε ἀκόμα τίς ἀποκρίσεις ἐκείνων, πού μέσ στὸν Πόλεμο, ἀναμόχλευσαν μὲ λῆφτερη συνείδηση μέσα τους τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι. Ἐνας νέος Γάλλος, ὄστερα ἀπὸ τὸν προηγούμενο πόλεμο, εἶχε πεί τὸ μόνο πράγμα πού ἔχει σημασία γιὰ μένα εἶναι ὁ ἑαυτὸς μου. Θὰ βρεθοῦν ἄραγε νέοι, σὲ ὄποιαδήποτε γωνιὰ τῆς Εὐρώπῃς, τοῦ κόσμου ὄλάκερου, νὰ τὸ πούν, καὶ σῆμερα, μετὰ τὸ δεύτερο πόλεμο, αὐτό! ὦ! καὶ βέβαια ναί! Πολλοί, ἄς μῆ ἀμφιβάλλουμε, θὰ ἐξακολουθοῦν, καὶ μετὰ τὸ δεύτερο τοῦτο Πόλεμο, νὰ ταυτίζονται τὸ ἐγώ μὲ τὸ εἶναι, μόνῃ ἀλήθεια, μόνῃ ὄπαρξη, μῆτρα καὶ ὄπόσταση κάθε πράγματος, μόνος χῶρος τῆς πραγματικῆς μας ζωῆς νὰ πιστεύουν ὅτι εἶναι τὸ ἐγώ. Ἄλλὰ ποῖο ἐγώ; Σὲ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ρῶτημα, μαζεῦεται ὄλο τὸ πρόβλημα, ὄλη ἢ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, τέτοια πού τὴν πλάσαμε καὶ μὰς κυβερνᾷ ἢ πού πρέπει νὰ τὴν πλάσουμε καὶ νὰ τὴν πραγματώσουμε, ἄν θέλουμε νὰ κυβερνήσουμε ἐμεῖς τὸ ἐγώ μας, νὰ γενοῦμε ἀληθινοὶ ἄνθρωποι, κεντρωμένοι καὶ αὐτοδύναμοι, πλάστες ὄσο τὸ μπορούμε (τὸ ἄλλο εἶναι στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ) τῆς μοίρας μας, καὶ σὰν τέτοιοι, σὰν ἀνθρώπινα ὄντα καὶ ὄχι σὰ μονάδες, μὲ ὄνομα, χωρὶς ὄνομα ὄμως σὸ βάθος, ν' ἀντικρῦσουμε καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ σεις.

Ὁ Ἄλέξης Καρρέλ, κατηγορεῖ τὸ νεότερο ἄνθρωπο ὅτι δόθηκε ὄλος στήν ἔρευνα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ξαστόχησε τὴ γνῶση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἔμεινε καὶ μένει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, «ἓνα ἄγνωστο». Θὰ νόμιζε κανεῖς σωστὸ τὸ ἀντίθετο ἴσα ἴσα. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἰδίως ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα κ' ἐδῶθε, παράλληλα βέβαια μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, στράφηκε καὶ στήν ἔρευνα τοῦ ἑαυτοῦ του, μὲ ὄση ποτὲ ἄλλοτε λαχτάρῃ νὰ μάθῃ, μὲ ὄση ποτὲ ἄλλοτε ἀκόρεστη περιέργεια, ὄτι ἢ νόση, ὄργανο τῆς Βούλησης, ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἔφτασε σὸ σημείο νὰ στραφῇ μὲ τόση αὐτοκαταστροφικὴ ἠδονὴ πρὸς τὴ Βούληση, μὲ ὄση στήν ἐποχὴ μας. Ἡ γνῶση μὰς τραβᾷ μὲ τὴ μυστηριακὴ ἀκατανίκητη ἔλξη τοῦ βάραθρου νὰ γνωρίσουμε καὶ ἄς τὸ πληρώσουμε ὄσο δῆποτε ἀκριβὰ καὶ μὲ τὴ ζωὴ μας τὴν ἴδια. «Ἄνεξέταστος βίος οὐ βιωτός». Ἄλλ' οὐ βιωτός καὶ βίος γιὰ τὴ γνῶση μονάχα καὶ πού καταντᾷ νὰ μῆν εἶναι πὰρᾷ γνῶση μονάχα. Καθὼς παρατήρησε κάποιος σὸ «μάντεψε ἢ σὲ τρώω!» τῆς Σφίγγας, ὄπηρχε ἀκόμα κάποια διέξοδος. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶση, ἢ γνῶση στὸν καιρὸ μας, δὲν ἀφήνει καμιά πιά διέξοδο. Δὲ μπορεῖς νὰ ἠσυχᾷς

ὅσο δὲ μαντέψης, καταβροχθίζεσαι ὅμως ὅσο μαντεύεις.

Ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, λέει ὁ Ραμόν Φερναντέζ, δύο τρόποι γνωρισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ μας, *se concevoir et s'essayer, essayer* μὲ τὸ νόημα ποῦ δίνει στὴ λέξη ὁ Montaigne, ν' ἀνακαλυφτοῦμε, νὰ δοκιμαστοῦμε, νὰ ζήσουμε. Καὶ μὲ κάποιο ἄλλο νόημα, ποῦ ὑπάρχει καὶ στὶς «δοκιμές» τοῦ Montaigne, ὄχι ὅμως ρητὰ νὰ προσδιοριστοῦμε, νὰ καταλήξουμε, νὰ οἰκοδομηθοῦμε (ἐνιστοῦμε). Ὁ νεότερος ἄνθρωπος προτίμησε τὸ πρῶτο, νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτό του (*se concevoir*), γνώρισε κυρίως ἂν ὄχι μόνο, ἴσως γιατί δύσκολα συνταιριάζεται ἢ γιατί δὲ συνταιριάζεται ἢ γνώση μὲ τὴν «κατάληξη». Ὁλη ἡ φιλοσοφία—φιλοσοφία τῆς κίνησης—ὄλη ἡ ἐπιστήμη, ὄλη ἡ λογοτεχνία, ἡ ἀναλυτικὴ, δούλεψαν γιὰ τὸν ἀφανισμό τῆς ἀτομικότητος, σὰ μονάδας ἐνιαίας, σταθερῆς, «ἀντικειμενικῆς», τὴν ἔκαναν—τὴν κατάντησαν—«ἓνα μάζεμα ἀπὸ τάσεις λογίων λογίων στὸ ὁποῖον δικαίωμα κυριότητος μόνο ὁ μῦθος τῆς ψυχῆς μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ» (Φερναντέζ, «Messages») καὶ ποῦ μποροῦμε, ὅπως ὁ Προύστ, νὰ τὸ κυττάζουμε μὲ τὸ ψυχρὸ μάτι τοῦ θετικιστῆ ψυχολόγου δίχως ν' ἀπελπιζόμεσθε καὶ δίχως νὰ ζητοῦμε παρηγοριά. «... Ὁ κόσμος ἔχει ἀπογυμνωθῆ ἀπὸ τὴν «αἰτιότητα καὶ τὴν τελολογία, ἡ ζωὴ εἶναι καθαρὰ «φαινομενικὴ», καὶ σύγκαιρα ἔχουν καταλυθῆ οἱ ἔννοιες τοῦ καλοῦ, τοῦ κακοῦ, ἢ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος ἔχει διαλυθῆ, σὰ μιὰν αὐταπάτη τῆς Μάγιας ποῦ ξαναπαρουσιάζει μὲς στὴν καρδιά τῆς πολλαπλότητος τῶν φαινομένων, *une présomption d'unité*. Τὸ σῶμα μας δὲν εἶναι πιά παρὰ μιὰ «ἀποικία ἀπὸ ψυχῆς» καὶ τὸ ἐγὼ τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα πῶ δύνατο ἔνστικτο ποῦ νικᾷ ὅλα τ' ἄλλα, (Massis «Ἐπεράσπιση τῆς Δύσης»).

Ὁ! διαπιστώνει ψυχρὰ,—ψυχρὰ τάχατε,—μὲ μιὰ θάλεγε ἀναλγησία σαδιστικῆ, τοῦτο τὸ θρυμμάτισμα τοῦ ἐγὼ ὁ νεότερος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ πονεῖ ὅμως, αὐτὸ τὸ ψυχικὸ ρημαδιὸ εἶναι στὸ κέντρο τῆς ἀγωνίας του. Ἀναλύει, ἀναλύει, ἀλλὰ καὶ μέσα του βαθιά, ἀκατάπαυτα, τὸν τρώει ἢ λαχτάρει τῆς σύνθεσης. Μπορεῖς νὰ ζήσης διαλυμένος, εἶναι τούτη ἡ διάλυση ἢ δική μας, ζωὴ; Κάπου, ὅπουδῆποτε, καὶ οἱ πῶ διαλυμένοι, ζητοῦν νὰ στεριώσουν ἓναν ἄξονα, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖον νὰ συνθέσουν τὴν ὑπαρξὴ τους καὶ ποῦ νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ—ἐπὶ τέλους—τί εἶναι. Τὸ γυρεύουν τὸ συνεκτικὸ αὐτὸ κέντρο ἀκόμα καὶ στὸ πρᾶμα τὸ πῶ ροϊκὸ, τὴν ἐπιθυμία, φτάνει νὰ τοὺς δίνει τὸ ξεγέλασμα τοῦ ἐνισμοῦ, μιᾶς «ὑπόστασης», ποῦ νὰ μὴ τὴν συνεπαίρῃ, ποῦ ν' ἀντέχη κάπως στὸν ἀέναο κυματισμὸ τοῦ ἐγὼ, ποῦ νὰ «εἶναι». «Ὁ! ἐπιθυμία, ἐκραζε στὴ νεανική του ζέση γιὰ ἐνότητα, γιὰ ὑπαρξὴ, ὁ Ζὰν Ριβιέρ, μόνη Μιά, ... μόνη σὺ ποῦ ξέ-

ρεις νὰ διαρκῆς!...» (1)

Καὶ στὴ σημερινὴ ἐπιστήμη βρίσκουμε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνότητας καὶ ὄλη ὅμως τὴ δυσκολία τῆς νὰ φτάσῃ σὲ συμπέρασμα πραγματικό. «Κάθε ἄνθρωπος εἶναι μιὰ ἱστορία ὁμοία μὲ καμιὰν ἄλλη», λέει ὁ Ἀλέξης Καρρέλ. «Ἡ ἀτομικότητά μας ἔχει τὸ θεμέλιό της στὰ πῶ βαθιά τοῦ ἑαυτοῦ μας». (2) «Τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο διατηρεῖ τὴν προσωπικότητά του στὴ ροὴ τῶν σωματικῶν καὶ διανοητικῶν προβάσεων (*processus*) ποῦ κάνουν τὴ ζωὴ του. Κάθε ὄν ἔχει μιὰ δική του ἐσωτερικὴ κίνηση, μιὰ ἴδια διαδοχὴ ἀπὸ καταστάσεις, ἓνα δικὸ του ρυθμὸ, ποῦ εἶναι δικὰ του.» «Τὸ ἀτομικὸ ἰδιάζον (*isprécifité*) διαρκεῖ σὲ ὄλο τὸ μᾶκρος τῆς ζωῆς, μ' ὄλο ποῦ οἱ ἱστοὶ καὶ οἱ «*humeurs*» ἀλλάζουν ὄλοένα. Ὁργανα καὶ ἐσωτερικὸ περιβάλλον κινούνται πρὸς μεταμορφώσεις ὀριστικῆς, διατηροῦν ὅμως πάντα τίς ἐγγενεῖς τους (*immanentes*) ἰδιότητες.» Εἶναι ὄλα τοῦτα «ἐνότητα» καὶ ποῦ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἐνότητα αὐτή, ἰδίως στὴν πνευματικὴ ἀτομικότητα, πολὺ λιγότερο φανερὴ ἀπὸ τὴ σωματικὴ; Ἴσως καὶ πουθενά. Ἐφοῦ «δὲ μποροῦμε σὲ ἓναν ὀρισμένον ἄνθρωπο ν' ἀνακαλύψουμε τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ του καὶ ἀκόμα λιγότερο τίς δυνατότητές του». Καὶ ἔφοῦ τὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου βρίσκονται σὲ ἀκατάπαυτο μετασχηματισμὸ. «Δίχως ἀμφιβολία, λέει ὁ Καρρέλ, ἡ ἀτομικότητά μας εἶναι πραγματικὴ. Εἶναι ὅμως λιγότερο ὀρισμένη ἀφότι πιστεύουμε. Ἡ πλείρια μας ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὰ ἄλλα τὰ ἄτομα καὶ ἀπὸ τὸν ἀνόργανο κόσμον εἶναι μιὰ πλάνη».

Ὁ Καρρέλ δὲ χωρίζει ἠθικὴ καὶ σωματικὴ προσωπικότητα, τὴν ἔννοια τῆς προσω-

1. «Ἀλλὰ στὸ βάθος, γράφει καὶ ὁ Στεντάλ στὴν αὐτὴ βιογραφία του («Ἡ Ζωὴ τοῦ Henri Bouillard») ἀγαπητὴ ἀναγνώστη, δὲ γνωρίζω τί εἶμαι: καλὸς, κακὸς, ἐξυπνος, κουτός. Ἐκεῖνο ποῦ ξέρω πολὺ καλὸ, εἶναι τὰ πρόματα ποῦ μοῦ δίνουν χαρὰ ἢ λύπη, ποῦ τὰ ἐπιθυμῶ ἢ τὰ μισῶ. «*La priorité des tendances, παραινεῖ ὁ Φερναντέζ, παραθέτοντας τὴν παραπάνω περικοπὴ, sur les qualifications, est ici évidente*. Ὁ Στεντάλ δὲν ξεπέροσε τὴν κατάσταση ἐκεῖνη τῆς πρωτόγονης σύθρομης, ποῦ μολονότι τὸν κρατοῦσε σ'ἐπαφῇ μὲ τὸν πῶ ἐνδόμυχο ἑαυτό του δὲν τὸν ἄφηγε νὰ συλλαβῇ τὸν ἑαυτὸν—*se saisir*—καὶ νὰ πραγματωθῇ («Messages», σ. 96) Γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, γιὰ τὴν οὐσιαστικὴν ἀτογνωσία μας, ἀξίον ἔχουν ὄχι οἱ «φυσικεῖς» ἀλλὰ οἱ πνευματικῆς μόνο «τάσεις». «Ἀλλὰ ρωτῶ, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀντικρύζουμε τὸν ἄνθρωπον, σὲ ὅ,τι πραγματικὸ ἔχει, σὲ ὄλη του τὴν πραγματικότητα, ἂν δὲ λογαριασοῦμε τίς πνευματικῆς τάσεις του καὶ δὲν εἶναι φανερό ὅτι οἱ τάσεις αὐτὲς δὲν προστίθενται στὸν ἄνθρωπον ἀπ' ἔξω, σὺν ἓνα σῶμα ξένο ποῦ δὲ θάλλαζε καθόλου τὴ σύστασίν του, παρὰ ὅτι ἀναπτύσσουν ἴσα ἴσα, δοκιμάζουν καὶ μεταβάλλουν τὰ πῶ κρυφὰ μέρη τῆς φύσης του, ὅτι καὶ ὁ πῶ μικρὸς κόθος του (*aspiration*) εἶναι ἓνα σημάδι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μιὰ ντελικτικὴ γραφολογία θὰ μετροῦσε ν' ἀντλήσῃ χρήσιμες ἐνδείξεις, καὶ τέλος ὅτι δὲν γνωρίζουμε καλὰ τὸ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος παρὰ μόνο ὅταν γνωρίζουμε ἐκεῖνο ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι;» («Messages», σ. 168).

2. Καὶ αὐτό: «Τὸ σῶμα μας εἶναι καμωμένο ἀπὸ τὰ χημικὰ συστατικὰ τῆς ἐξωτερικῆς περιουρίας ποῦ εἰσχωροῦν μέσα του καὶ μεταβάλλονται σύμφωνα μὲ τὴν ἀτομικότητά του.»

πικότητας την αναζητεί τόσο στην οργανική σύσταση του ανθρώπου, στους φυσικοχημικούς του μετασχηματισμούς, όσο και στην ήθική και την πνευματική σύστασή του. 'Ο Ραμόν Φερναντέζ, που σ' δλάκερο ένα βιβλίο του, τὰ «Μηνύματα», έρευνά και προσπαθεί νά δείξη τὸ πὼς θὰ βγοῦμε ἀπὸ τῆ σύγχιση ὅπου βρισκόμαστε καὶ θ' ἀντικρύσουμε σὰν πλάσματα ὑπεύθυνα καὶ αὐτόνομα τῆ ζωῆ μας, κάνει τοῦτο τὸ χωρισμό. Τὸ «ἠθικό» εἶναι γιὰ τὸν Φερναντέζ τὸ ἀντίθετο τοῦ «σωματικοῦ», ἡ ἀληθινὴ ἀνθρωπιὰ ἀρχίζει γιὰ τὸν Φερναντέζ ἐκεῖ πὸ ἀρχίζει τὸ ἠθικό. Καὶ τὸ ἠθικό πραγματώνεται ὅπου ὑπάρχει δημιουργικὴ συμμετοχὴ ἢ τοῦ νοῦ, ἢ τῆς φαντασίας ἢ τῆς θέλησης στὴν κατάφαση τῆς ζωῆς, ἢ πίστη ὅτι μπορούμε νά βγοῦμε ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναρχία μας, ἀπὸ τὸ νεφέλωμα τῶν ἀντιθέσεων πὸ βρίσκεται στὴν ἀφετηρία τοῦ εἶναι μας, ὅπου ὁ νοῦς παύει νά εἶναι μόνο διεύδυση καὶ νόηση καὶ πιστὴ καταγραφή καὶ γίνεται ἐνέργεια πάνω σὲ ὅ,τι ἐνοήσαμε, μὲ μιὰ λέξη, ὅπου ἡ ζωὴ δὲ φανερώνεται σὰ διαδοχὴ ἀπὸ φαινόμενα παθητικὰ βιωμένα, ἀλλὰ σὰν ἄοκνη δύναμη συνεκτικὴ, βούληση καὶ ἀγώνας γιὰ τάξη καὶ προσανατολισμὸ κ' οἰκοδόμηση. Εἶμαι δὲ θὰ πῆ ἀκολουθῶ τις ὁρμές τῆς στιγμῆς· θὰ πῆ πιστεύω καὶ συμπεραίνω.

Αὐτὸ τὸ «οἰκοδομημένο» ἄτομο, τόσο ὠραῖο ὥστε νά φαντάζη σὰν ἰδανικό, σὰν ἓνα αἰσθητικὸ αὐτοξεγέλασμα, ὀργάνωση μιᾶς ὁμορφιάς, καθὼς λέει ὁ Ζὰκ Ριβιέρ, γύρω ἀπὸ μιὰ ἐνότητα πλασματικὴ, μᾶς ἐξηγεῖ, ὡς ἓνα σημεῖο, τὴ σιχασιὰ πολλῶν ἀνθρώπων τοῦ καιροῦ μας γιὰ τὸ ἐγὼ, τέτοιο πὸ κατάντησε καὶ τὴν ἀναζήτηση, τόσο πυρετικὴ, μιᾶς ὑπερατομικῆς πραγματικότητας, ὅπου εἶτε ν' ἀφανιστῆ ἢ ἀσύστατη αὐτὴ μάζα, τὸ ἄπιαστο φάντασμα, εἶτε βγαίνοντας — ἐπιτέλους! — ἀπὸ τὴ ροὴ καὶ παίρνοντας οὐσασα, νά ἐνταχθῆ ὀργανικά, νά βρῆ ἓνα ὑποβάσταγμα καὶ ἓνα κέντρο συνεκτικό, τὴν πιὸ οὐσιαστικὴ πλήρωσή του. Εἶναι ὅμως καὶ αἴτημα βασικό τοῦ καιροῦ μας. 'Απὸ τὰ μέσα κιόλας τοῦ περασμένου αἰῶνα, πολλοί, γιὰ τὴν πορεία τοῦ νεότερου ἀνθρώπου, θέτουν τὸ ρῶτημα πὸ ἔθεσε κάποτε στὸν ἑαυτὸ του ὁ Μπωντλαίρ: «'Η ἐγωῖστικὴ φάση μου τέλειωσε ἄραγε;» 'Ακόμα περισσότερο· τὸ τέλος τῆς ἐγωῖστικῆς φάσης τοῦ νεότερου ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀρχὴ μιᾶς καινούριας, τὴ διαλαλοῦν μερικοὶ μὲ τὸν πιὸ ρητὸ τρόπο: «Προσφέρω τὴ νέα λέξη, τὴ λέξη ὁμαδικά», ἔγραφε ὁ βάρδος τῆς ἀνερχόμενης Δημοκρατίας, ὁ Χουίτμαν, στὰ 1855. Καὶ ὕστερα ὁ Ζολά, φορέας καὶ κήρυκας τῆς Δημοκρατίας κ' ἐκεῖνος, δὲν προσπαθεῖ νά ξεμακρύνῃ τὴ λογοτεχνία, καὶ ἰδίως τὸ μυθιστόρημα, ἀπὸ τις ἀτομικὲς «μονογραφίες» καὶ νά τὸ στρέψῃ πρὸς ἀνθρώπινα συγκροτήματα, ὀλάκερες τάξεις κοινωνικὲς, συνάφια, ὁμάδες;

Καὶ στοὺς ἐγωλάτρεις ὅμως, στὰ χρόνια τοῦ Ζολά, κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, σημειώνεται μιὰ ἐντονότατη — δραματικὴ — προσπάθεια γιὰ τὴν «ἐξοδο» ἀπὸ τὸ ἐγὼ. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πὸ ὀλάκερη μιὰ κοινωνιολογικὴ σχολὴ — γαλλικὴ — διδάσκει ὅτι ὄχι μόνο πᾶ ἡ κοινωνία πλάθει καὶ ἠθικοὺς κανόνες καὶ ἀλήθειες καὶ αἰσθήματα ἀκόμα, στὰ ὅποια ὅμως τὸ κάθε ἄτομο δίνει τὴ δικὴ του ἰδιαίτερη μορφή, ἀλλὰ ὅτι ἐγὼ ἀτομικὸ δὲν ὑπάρχει, δὲν ὑπάρχει παρὰ τὸ κοινωνικὸ μόνο ἐγὼ, πὸ κυβερνᾷ τὸ ἄτομο πέρα γιὰ πέρα, ὡς τις πιὸ μύχιες σκέψεις του, ὡς τις πιὸ μοναχικὲς πράξεις του, πράγμα πὸ θὰ φέρῃ, σὰν κατάσταση καὶ ὄχι σὰ δόγμα θεωρητικό, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια, σ' ἓνα ἄγγλο μυθιστοριογράφο, τὸ Λῶρενς, μιὰ τόσο βίαιη ἀντίδραση, ἴδια σχεδὸν καὶ πολὺ ἀνάλογη μ' ἐκείνη τοῦ Ρουσσώ, στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, καὶ θὰ κάνῃ ἓνα ἔλληνα ἐγωῖστή, τὸν 'Ιωνα Δραγούμη, ἀπηχώντας, μέσα ἀπὸ τὰ νέα ἀντιεγωῖστικά συνθήματα τοῦ Μπαρρές, κηρύγματα τοῦ Αὐγουστου Κόντ, καὶ πὸ παλιότερα, σὲ μιὰν ἐξαψη ἐγωῖσμοῦ, ἔγραφε στὸ ἡμερολόγιό του: «Εἶμαι ἓνας στὸν κόσμο καὶ τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι ἀληθινότερο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μου», θὰ τὸν κάνῃ ν' ἀναρωτιέται ἐναγώνια: «τί σημαίνει τὸ ἐγὼ μου;» καὶ νά πασκίζη νά ξεχωρίσῃ τὸ στενόκαρδο ἐγωῖσμό ἀπὸ τὸν ἀτομισμὸ, τὸν πλατῆ, τὸν ἐδραιωμένο σὲ μιὰ κοινωνικὴ νομοτέλεια καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ, νά ὑψώνεται, νά προσπαθῆ νά ὑψωθῆ σὲ μιὰν ἔννοια «ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης».

'Ο Μπαρρές εἶχε κηρύξει στὴν ἐγωῖστικὴ φάση του ὅτι τὸ ἐγὼ, ὅπως τὸ ἀντικρύζει ὁ ἐγωῖστής, δὲν εἶναι σκόρπισμα καὶ θρυμματισμα, μπορεῖ νά συντεθῆ γύρω ἀπὸ ἓνα συνεκτικὸ κέντρο, ὅτι ἐγωῖσμός εἶναι τοῦτο ἀκριβῶς, ἡ μεθοδικὴ καλλιέργεια τοῦ ἐγὼ ἔτσι πὸ ν' ἀναδοθῆ ἡ φυσικὴ ἐνότητα τῶν χίλιων μερῶν πὸ τὸ συγκροτοῦνε. Καὶ ὅτι καὶ τὸν πιὸ σημαντικό παράγοντα τοῦ σκόρπιστατος τοῦ ἐγὼ (τὸ χρόνο, τὴ διαδοχὴ) ὁ ἐγωῖστής τὸν χρησιμοποιεῖ κ' ἐκείνον σὰ στοιχεῖο «μιᾶς καλοστοχασμένης καὶ καλοζυγισμένης ζωῆς». «Θὰ δώσῃ στίς συγκινήσεις του ἓνα κέντρο συνάντησης, μιὰ κατεύθυνση, ἓνα ἀντικείμενο, γιὰ νά τις ἐνώσῃ.» Γρήγορα ὅμως ἔνοιωσε ὅτι τέτοιο συνεκτικὸ κέντρο μέσα στὸ ἐγὼ γιὰ τὸ ἐγὼ δὲν ὑπάρχει. "Οτι τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας κονιορτός καὶ ὄχι ἓνας «θίασος», ὅπως ἔγραφε παλιότερα, ἀπὸ ἄτομα ἐσωτερικά. "Οτι σκάβοντας τὸ ἐγὼ βρίσκουμε τὴν ὁμάδα, ὅτι καὶ τὸ πιὸ ἀτομικὸ πὸ ἔχει ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι παρὰ κάτι γενικὸ πὸ φανερώνεται ἀναπόδραστα σὲ ὅλα τὰ πλάσματα τὰ καμωμένα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ πὸ τὰ πολιορκοῦν οἱ ἴδιες εἰκόνες, ὅτι θέλοντας καὶ μῆ, εἶτε πράττουμε εἶτε στοχαζόμαστε, κά-

νουμε ό,τι έκαναν κ' εκείνοι που έζησαν στον ίδιο τόπο πριν από μās, ότι το άτομο δέν είναι παρά μία στιγμή ενός πράγματος αιώνιου.

Γι' αυτό άλλωστε έρχεται ώρα που ό έγωπιστής πνίγεται κλεισμένος μες στο έγώ του· δέν πατά πουθενά στερεά, δέν άδράχνει τίποτε γερά, δέν υπάρχει. Αίσθημα άνυπόφορο. Δέν έχει κέντρο συνεκτικό που νά του δίνη πραγματικό αίσθημα συνέχειας και ένότητας, είναι σαν ένας Ροβινσώνας που ξαναφτιάνει για λογαριασμό του όλο τον πολιτισμό στο νησί του. Το συνεκτικό κέντρο θά του τό δώση ή ομάδα, τό άθάνατο αυτό πράμα (τό έθνος για τον Μπαρρές) που υπήρξε πριν από μās και θά υπάρχει έπειτα από μās. «Je veux me modeler sur des groupes humains». «Αίσθημα της ομάδας (collectivité) που υποβαστάζει και έξουσιάζει τό έγώ, έπιτρέπει την πιο πλούσια αύξηση του σέ βάθος και τη διάχυσή του από τη ρίζα στο αιώνιο». Ο έθνικιστής Μπαρρές, που θά θυμηθής, στη λέξη τουλάχιστον, τό Στεντάλ, μεταφέροντας στο έθνος, κάνοντας énergie nationale, την ατομική énergie εκείνου, την άληθινή ισορρόπηση του, την έξοδο από τη «βάρβαρη άταξία» του έγώ, από τό «vague décadence insoutenable de la contemplation nihiliste» θά την βρή στην ένταξη του ατόμου του, όχι άφανισμένου, όχι κολοβωμένου, με τον καλλίτερο ίσα ίσα τρόπο πραγματωμένου, στο έθνος. Έκει, όπως και κάθε άλλο άτομο (κάθε Γάλλος) στην υπερατομική αυτή ατομικότητα, θά βρή την άλήθεια του, δηλαδή «ό,τι έμφυτο έχει κινούμενο με άνεση σέ μία ομαδική πειθαρχία».

Αλλά σ' αυτή την «ένεργητική», όπως τη λέει ό Thibaudet, τη φιλοσοφία τη θεμελιωμένη σέ μία σταθερή ιδέα της ένέργειας, που την παρακολουθούμε από τά πρώτα ως με τά ύστερα έργα του Μπαρρές, όσο κι αν καταλήγη με την ένταξη του ατομικού έγώ στο ομαδικό, τά δυό τουτα έγώ μένουν στο βάθος χωρισμένα, τό πέρασμα από τον «άνθρωπο για τον έαυτό του στον άνθρωπο για τους άλλους, πέρασμα που τό φοβότανε, τό άργοπορούσε, τό δεχότανε ή τό γευότανε» ό Μπαρρές, είναι μία κίνηση, από την ένεργητική ζητεί ό Μπαρρές νά του δώση μεθόδους κατάλληλες τόσο για την ατομική όσο και για την ομαδική δράση, την ικανότητα νά μπορή νά έφαρμόζη με μία διορατική εύκινησία τις μεθόδους της μιας δράσης στο πεδίο της άλλης. Δηλαδή, στο βάθος, τό ατομικό έγώ δέ νικιέται, δέν υποτάζει πραγματικά ό Μπαρρές τό έγώ στο έμείς. Ο μπαρρεζιανός Δραγούμης τούτη την άδυναμία την όμολογούσε πολύ καθαρά. «Όλα τ' ανθρώπινα αίσθήματα βάση έχουν τον έγωισμό... Σιγά σιγά ό έγωισμός υποχωρεί και γίνεται μες στην ψυχή του ανθρώπου τό αίσθημα της θυσίας, πάντα όμως στο βάθος μένει τό έγώ». Και

άκόμα ρητότερα: «Προορισμός της ζωής μου είναι ή ίδια μου ζωή, τό νά ζήσω, νά νικώ όλοένα τους έχθρούς της και νά ύψωνομαι προς τό όσο γίνεται τελειότερο άνθισμά της».

Η προσπάθεια του Μπαρρές νά ισοζυγιάση όργανικά άτομο και ομάδα σημειώνει τό κορύφωμα μιας κρίσης, είναι τό νοητό σημείο της πιο κρίσιμης καμπής του καιρού μας. Η καμπή αυτή βρίσκεται εκεί που τελειώνει ό 19ος αιώνας και αρχίζει ό είκοστός, εκεί που τελειώνει ή κυριαρχία του ατόμου και αρχίζει, σαν από τό πλήρωμα του χρόνου, σαν μοίρα Ιστορική που έφτασε ή ώρα της, ή κυριαρχία της ομάδας. Στα πρώτα χρόνια του αιώνα, σημάδι πολύ χαρακτηριστικό, μία γαλλική ποιητική σχολή, ζωντανότατη και που ξεπέταξε μερικά έργα και δυό-τρείς συγγραφείς, που έζησαν και ύστερα από τά δόγματα, ή σχολή των unanimistes, θεμελιώθηκε στο «όμόψυχο», στην ψυχή την υπερατομική των ομάδων. Και μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, δίπλα στο «ύπερφυσικό έγώ» του Προύστ, πολλοί ευρωπαίοι διανοούμενοι κατάλαβαν ότι, καθώς έλεγε ένας νέος Γάλλος, άπαντώντας σέ μία σχετική έρευνα «de toute maniere être soi-même ne me paraît plus toute la question».

Σήμερα, μετά 25 χρόνια και ύστερα από τό δεύτερο Πόλεμο, δέν ξέρουμε άκόμα ποιό είναι «όλο τό ζήτημα», μήπως «όλο τό ζήτημα» δέν είναι παρά τό πώς τό έγώ θά ένταχθής στην ομάδα. Πάντως, ή «έξοδος από τό έγώ» φαίνεται, σκεπασμένη ή ξεσκεπη, δυνατότερη ή πιο σιγανή, ή φωνή που βγαίνει από τά πιο βαθιά σπλάχνα του καιρού μας. Οι «νησιώτες της Νήσου Έγώ», μοιάζει νά έγιναν πιο δεσμώτες και οι Μουσες σά νά βαρέθηκαν νά δίνουν ρυθμούς και έκφραση στον προσωπικό μόνο λόγο και νά θέλουν ν' ακούσουν τό λόγο τον ομαδικό. Ούτε εύκολα πιστεύουμε πια ότι, καθώς λέει ό Valéry, «nos clartés les plus personnelles sont les seules qui puissent être universelles» και ότι μόνος χώρος πραγματικός (και όχι φαινομενικός) για τον άνθρωπο είναι τό έγώ του, ότι ζούμε και υπάρχουμε, όπου κι αν πάμε, στο χώρο του έγώ.

Έφτασε όμως και άληθινά ή ώρα νά ένταχθής τό έγώ στην ομάδα, και μπορεί (θά μπορεση ποτέ) νά έξαντληθής τό «άνεξαντλητο» έγώ, και νά πάψη πια κάθε τί έξω από τό έγώ μας νά είναι «άπουσία»; Η μήπως κάθε άνθρωπος, και μ' όλα τά αίτήματα του καιρού, θά έξακολουθής νά μουρμουρίζει στα βάθη του: «είμαι τό κέντρο και ό δημιουργός του κόσμου!...», «Γυρίζω, τρογυρίζω το κορμί-μου, χύνουμαι με φόρα και πηδώ, μα πάλι πέφτω μέσα!». Και μήπως,

ὅπως πιστεύει ὁ Ἀριστοτέλης, (καὶ ὁ Σορὲλ) γιὰ τὴν πολιτεία ποὺ θέλει νὰ μένη ζωντανή, νὰ ὑπάρχη, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀντίρροπες δυνάμεις σὲ ἀδιάκοπο ἀνταγωνισμό, τὸ ἐγὼ καὶ ἡ ὁμάδα θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ εἶναι οἱ δυὸ ἀντίρροπες δυνάμεις, ἡ πάλη ποὺ θὰ γίνεται ὅσο θὰ ὑπάρχουν πολιτείες καὶ θὰ τις κρατᾶ ζωντανές: Καὶ ὅτι θεμελιακὸς ἱστορικὸς νόμος, ὑφάδι τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι, καθὼς πιστεύει ὁ Βλαστός, ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὁμαδισμό στὸν ἀτομισμό, καὶ ἀπὸ τὸν ἀτομισμό πίσω πάλι στὸν ὁμαδισμό, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τὴ Σπάρτη στὴν Ἀθήνα, παρὰ ὁ ἀνταγωνισμὸς, μέσα στὴν ἴδια πολιτεία, ἀτόμων καὶ ὁμάδας;

Θέση καὶ ἀντίθεση. Θὰ φτάσουμε ἄραγε στὴ σύνθεση, τὴν ὀργανική, ἐκείνη ὅπου ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὸ οὐνολο δὲ θὰ εἶναι βίαιος ἀφανισμὸς τοῦ ἀτόμου, τέλεια ἰσοπέδωση τῶν ἀτόμων μέσα σὲ μιὰν ἄχρωμη, ἀνώνυμη «μάζα», ἀλλὰ πραγματικὴ ἔνταξη τοῦ ἀτόμου, σὰ μονάδας ἀνθρώπινης καὶ ὄχι σὰν ἀπλῆς μονάδας ἀριθμητικῆς, στὴν ὁμάδα; Ὑστέρᾳ ἀπὸ τῶσων αἰῶνων ἀτομισμό μποροῦμε νὰ τὸν ἀπορίξουμε ἀπ' τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη καὶ μέσα σὲ πολιτικὸ οὐστῆμα ἀτομιστικὸ καὶ μέσα σὲ ἀτομιστικὸ κλίμα πολιτισμοῦ νὰ γίνουμε κιόλα ὁμάδα: Καὶ θὰ εἶναι τάχα αὕτη ἡ πορεία πρὸς τὴν ὁμάδα ποὺ τόσο τὴν ἀποζητοῦμε, ποὺ μοιάζει σὰν ἀναπόδραστη ἀνάγκη ἱστορικὴ, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸν πραγματικὸ ἐξευγενισμό κ' ὑψωμὸ του, γιὰ μιὰ ζωὴ πιὸ μεστή, πιὸ ἁρμονικὴ, πιὸ ἄξια νὰ τὴ ζῆ κανεὶς ἀπὸ τὴ σημερινή;

"Ἄς ἐλπίζουμε, ἄς εἶμαστε βέβαιοι, παρ' ὅλες τὶς αἰτιοκρατίες καὶ τοὺς κάθε εἶδους πεσσιμισμούς, ὅτι θὰ πραγματοποιηθῆ μιὰ μέρα ἡ σύνθεση ἀτόμου καὶ ὁμάδας καὶ ὅτι αὐτὸ θὰ εἶναι γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ γιὰ τὴ σύνθεση αὕτη, γιὰ νὰ γίνῃ τέτοια ποὺ τὴν ὀνειρευόμαστε, θὰ χρειαστῆ νὰ δουλέψῃ ὅσο γιὰ τίποτε ἄλλο δὲ δουλέψῃ ὡς τώρα ὁ ἀνθρώπος. Γιατί θὰ εἶναι ἡ πιὸ σκληρὴ νίκη τῆς σάρκας τοῦ αὐτοῦ τὸ θεμέλιωμα τῆς ζωῆς πάνω στὸ ἀληθινὸ νόημα, σ' ἓνα ἐπιτέλους ἰσως χριστιανικὸ νόημα τῆς ἀλληλεγγύης, τοῦ ἀλτρουϊσμοῦ, τῆς θυσίας, τοῦ εὐγενικότερου ὕλικου καὶ τοῦ πιὸ ἀναγκαίου γιὰ κοινωνίες πραγματικὲς καὶ ὄχι ἀνθρωπομαζώματα «ποὺ ἄρμαθιάζονται καὶ βολεύονται, ράβονται καὶ κρατιοῦνται, ὅπως καὶ ἂν τὰ βάλῃς». Γιατί τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἐγὼ στὸ ἐμεῖς, κορύφωμα τῆς ἀνθρωπιᾶς, δὲ θὰ εἶναι ἐξαιρετικὴ πράξη τότε, ἀλλὰ πράξη καθημερινή.

Τότε, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀνάστροφη τὸν Montaigne, δὲ θὰ δανειζόμαστε στοὺς ἄλλους καὶ θὰ δινόμαστε στὸν ἑαυτὸ μας· θὰ δανειζόμαστε στὸν ἑαυτὸ μας καὶ θὰ δινόμαστε στοὺς ἄλλους. Τότε, τὸ μεγαλύτερο πρᾶμα στὸν κόσμον δὲ θὰ εἶναι τὸ ν' ἀνήκη κανένας στὸν ἑαυτὸ του ἀλλὰ τὸ ν' ἀνήκη στοὺς ἄλλους. Τότε, θὰ εἶναι ἀλήθεια καθημερινή, ὁ λαμπρὸς λόγος τοῦ Μακρυγιάννη: «εἶμαστε στὸ ἐμεῖς καὶ ὄχι στὸ ἐγὼ». Καὶ ἡ τόσο ὠραία καὶ τόσο χιμαρική σήμερ' ἀκόμα πίστη τοῦ Κοραΐ: «Εἶναι λοιπὸν Ἀρετὴ ἀγάπη καὶ φροντίς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ τοῦτο».

ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ

ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΜΟΥ ΑΓΟΡΙ

Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν καὶ ἦλθεν εἰς
Ναζαρέθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς
ΛΟΥΚΑΣ

Ἀγόρι μου, εἶναι τῆς μοίρας σου μιὰ μέρα,
ξεφεύγοντας ἀπὸ τὸ χέρι τῶν γονιῶν σου,
δική σου σιγάτα νὰ τραβήξῃς μακριὰ μας,
ἀκολουθώντας τῆς καρδιᾶς σου τὶς λαχτάρεις.
Πὲς τὸ ταξίδι, πὲς τῆς μάθησης ἢ δίψα,
ἢ κίτι ἀκόμη, ποὺ ὁ νοῦς σου δὲν τὸ βάζει,
θ' ἀναδαυλίση τῆς καρδιᾶς σου τὸ καμίνι
καὶ θὰ γυρέψῃς νέα πηγὴ νὰ ξεδιψάσης.
Μὰ κοίταξε, ἀγόρι μου — ὡς ὁ Χριστὸς μας,
τὸ ποὺ εἶχε χρέος στοὺς γονεῖς του δὲν ἀρονήθη,
εἴτε σὲ κράζω ἐγὼ εἴτε ἡ καλὴ μητέρα
στέρξε γοργὰ στὸ πατρικὸ σου νὰ γυρίσης,
βουλώνοντας τ' αὐτιά σου στὴ βαρῖὰ βλασιήμια
πὼς στέκουν οἱ γονεῖς ἐμπόδιο στὰ παιδιὰ τους.

Τὰ δώδεκα ποὺ ἔκλεισες, παιδί μου, χοθνια
ρᾶξερεις σὲ τὶ ἔγνωιες βάζουνε τὸ νοῦ μου.

ΒΕΛ. ΦΡΕΡΗΣ